

РОЛЬ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВНИКА

© Чернобай О. Л., 2014

У нашому суспільстві за роки незалежності України кожен громадянин упевнився у тому, що праця юриста надзвичайно складна. Їй притаманні ознаки, які відрізняють її від більшості інших професій. Йдеться передусім про правове регулювання усієї професійної діяльності юридичної особи (слідчого, прокурора, судді та ін.) в умовах докорінної перебудови усіх сторін життя суспільства, проголошення суверенітету народу, розбудови правової Української держави і утвердження її на світовому рівні надзвичайно гостро виступає проблема професіоналізму в усіх сферах діяльності, тим, більше, коли йдеться про юридичну діяльність. В атмосфері неprestижності знань, дефіциту професійної компетентності та справжньої культури, зокрема правової, проблема професіоналізму набуває особливої значущості. Історія застерігає й вчить, до яких фатальних наслідків може призвести професійна некомпетентність.

Ключові слова: комунікативна культура, професійна діяльність, правник, професіоналізм, правова культура, культура правової відповідальності, соціум.

Е. Л. Чернобай

РОЛЬ КОММУНИКАТИВНОЙ КУЛЬТУРЫ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЮРИСТОВ

В нашем обществе за годы независимости Украины каждый гражданин убедился в том, что труд юриста чрезвычайно сложный. Ему присущи черты, которые отличают его от большинства других профессий. Речь идет прежде всего о правовом регулировании всей профессиональной деятельности юридического лица (следователя, прокурора, судьи и др.). В условиях коренной перестройки всех сторон жизни общества, провозглашения суверенитета народа, развития правового украинского государства и утверждения его на мировом уровне чрезвычайно остро выступает проблема профессионализма во всех сферах деятельности, тем более, когда речь идет о юридической деятельности. В атмосфере неprestижности знаний, дефицита профессиональной компетентности и подлинной культуры, в том числе правовой, проблема профессионализма приобретает особую значимость. История предостерегает и учит, к каким роковым последствиям может привести профессиональная некомпетентность.

Ключевые слова: коммуникативная культура, профессиональная деятельность, юрист, профессионализм, правовая культура, культура правовой ответственности, социум.

O. L. Chornobay

ROLE CULTURE OF COMMUNICATION IN PROFESSIONAL ACTIVITIES OF LAWYERS

In our society since independence Ukraine every citizen is satisfied that the work of a lawyer are extremely complicated. It has the features that distinguish it from most other

professions. The talk was about the whole legal regulation of professional activities of a legal entity (the investigator, prosecutor, judge, etc.) In terms of a radical overhaul of all aspects of society, the declaration of the sovereignty of the people, the Ukrainian state building law and strengthening it at the global level is extremely acute problem in favor of professionalism in all areas, the more when it comes to legal activities. The atmosphere neprestyzhnosti knowledge deficit of professional competence and genuine culture, including legal and professional problem is of particular importance. History warns and teaches, which can cause fatal professional incompetence.

Key words: communicative culture, professional background, lawyer, professionalism, legal culture, the culture of legal responsibility, society.

Постановка проблеми. Уся діяльність працівників правоохоронних органів перебігає у межах правового регулювання. Уже під час планування, накреслення цілей кожен юрист подумки здійснює зіставлення своїх майбутніх дій із нормами чинного законодавства, які регламентують ці дії. Ефективність юридичної діяльності значною мірою залежить від того, наскільки чітко і ясно сформульовані її цілі. Вивчення практичного досвіду юристів свідчить про можливість формування цілей як з погляду отримання результатів, які в перспективі плануються, так і з точки зору процесу діяльності, в який залучено правників. Окрім того, варто враховувати усі наявні альтернативи (версії) досягнення цілей. Постановка цілей сприяє як індивідуальному, так і колективному характеру юридичної діяльності.

Мета роботи – дослідження ролі комунікативної культури у професійній діяльності правника.

Стан дослідження. Питання комунікації у правовій діяльності порушуються у працях В. Г. Андросюка, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєва, В. Л. Васильєва, М. В. Костецького, В. М. Розіна, Г. О. Юхновця та ін. Зазначити, що, приділяючи велику увагу психологічному забезпеченню професійної підготовки правників, науковці все ж не розглядають комунікативну культуру як безпосередній і доволі важливий чинник професіоналізації. Натомість (безперечно цілком слушно) звертається більше уваги на оволодіння базових знань, на засвоєння й пізнання елементарних поняттєвих категорій у цій ділянці правознавства, а також юридичної психології, що у масштабно ширших обсягах передбачено досягнути під час вивчення відповідних курсів.

Виклад основних положень. Коли йдеться про юридичну діяльність як про професійну, то передбачається, що її функції виконують спеціально підготовлені працівники, які можуть і уміють використовувати надбання науково-технічного прогресу, наукові розробки суміжних з юриспруденцією наук.

Професіоналізм діяльності науковцями трактується як професійна придатність – сукупність психічних і психофізіологічних особливостей людини, необхідних і достатніх для досягнення певної ефективності у тій чи іншій професії; як майстерність – висока якість виконаної роботи; як творчість – діяльність, спрямована на створення нових матеріальних і духовних цінностей.

На думку відомих фахівців – доктора психологічних наук, професора Л. Орбан-Лембрик і кандидата юридичних наук, доцента В. Кошинця, професіоналізм юридичної діяльності складається із сукупності загальнотеоретичних, спеціальних юридичних і психологічних знань, умінь та навичок, які повинен мати працівник для ефективного її здійснення [4, с. 203–204]. Професіоналізм юриста характеризується певним рівнем правової і психологічної готовності здійснювати юридичну працю. З одного боку, професіоналізм – це інтегральна якість, властивість особистості, що формується в діяльності й спілкуванні, а з іншого, – це процес і результат діяльності та спілкування.

Для того, щоб мати бодай загальне уявлення про сутність і поняття юридичного красномовства, доцільно ознайомитися з генезою розвитку загального красномовства і його особливого виду – судового красномовства. Автори навчального посібника з риторики Л. Мацько та О. Мацько, характеризуючи види красномовства, зазначають: “Основоположник античної риторичної науки Арістотель виділяв три основні види (типи) промов: судові, дорадчі та похвальні.

Це означало, що на той час риторична практика нагромадила достатній досвід для диференціації та класифікації промов (а саме вони становили основну форму вияву красномовства. – *О.Ч.*) та систематизації засобів досягнення заданого ефекту від них. Учення про три роди промов у риториці Цицерона дещо відрізняється від Арістотелевого вчення, адже вони... “водночас це ще й три роди промов, виділені не за сферою і метою (осудження, користь, хвала), а й за якістю промов, мовним матеріалом, тобто за тією основою, на якій пізніше сформулювалося вчення про три експресивні стилі: високий, низький і середній (помірний)” [1, с. 190–191]. Однак Цицерон був не лише теоретиком, а й чудовим практиком. Усе найкраще, чого досягло римське судове красномовство, виявилось в його ораторській майстерності, тобто у судових промовах.

Змагальний характер судового процесу створює ілюзію важливості емоційної складової судового виступу (наприклад, заклик “судити за справедливістю, а не за несправедливим законом”), можливості підміни нею раціональних елементів судового розгляду. Насправді ситуація є набагато складнішою. Такої підміни у чистому вигляді не знаходимо навіть у поведінці суду присяжних в його класичних формах. Правова підготовка учасників процесу, особливо професіоналізм суддів, формує не просто критичність з надмірними емоціями, а й навіть “презумію помилковості емоційних оцінок”. Тому мовна поведінка судового оратора не зможе бути ефективною, коли він занадто часто використовує такі прийоми, як несподіванка, апеляція до почуттів, створення емоційної напруги, театральних ефектів тощо” [3, с. 166–171].

Основи професіоналізму передбачають наявність у правника здатності до самооцінки, самоаналізу, саморозвитку, самоорганізації, самоконтролю. Пріоритетним з-поміж визначених ученими компонентів професіоналізму юридичної діяльності, крім фахової підготовленості (готовність кваліфіковано здійснювати юридичну працю, володіння технологією стимулювання себе до досягнення вершин професійної юридичної діяльності, уміння враховувати правові чинники зовнішнього середовища), особистісної придатності до юридичної діяльності (широта і глибина знань, умінь і навичок, спеціальних здібностей, що підвищують ступінь готовності здійснювати юридичну діяльність, самовиховання, самоосвіта і освіта як умови досягнення вершин професіоналізму), як видається, необхідно вважати соціально-психологічну підготовленість, що передбачає комунікативну компетентність у спілкуванні зі співробітниками і представниками різних соціальних груп (про поняття “комунікативна компетентність” згадувалося вище, але до нього ми повернемося згодом). То ж тут потрібно наголосити на тому, що психологія професіоналізму діяльності юриста передбачає ціннісне ставлення індивіда до його фахової праці, мотиваційну готовність здійснювати цей вид діяльності у конкретному середовищі та за конкретних (часто екстремальних) умов. З погляду юридичної психології, сучасна діяльність юриста, як вважають учені, послідовно розгортається у бік її поглибленої психологізації, а тому пошук шляхів активізації людського чинника в юриспруденції та врахування психологічних і соціально-психологічних особливостей індивіда є однією з важливих умов підвищення ефективності праці юриста.

Необхідно зважати, що йдеться про професійну юридичну діяльність як про працю переважно в державних органах, а держава ставить насамперед перед правоохоронними структурами конкретні цілі й завдання, спрямовані на подолання рівня злочинності в країні. Водночас створюється спеціальна система підготовки, перепідготовки і вдосконалення правоохоронних і судових органів.

Праця багатьох юридичних професій передбачає наявність у представника правоохоронних органів особливих повноважень, наявність права і обов’язку застосовувати владу від імені закону. Паралельно з цим правом у більшості юридичних осіб (прокурора, слідчого, адвоката тощо) розвивається професійне почуття підвищеної відповідальності за наслідки своїх дій і вчинків. Загалом праця юриста пред’являє до нього підвищені вимоги як із боку держави, так і з боку самої особистості до себе. Юридична праця складна і вимагає великого емоційного напруження, терпіння, знань, що, безперечно, ґрунтується на суворому виконанні й дотриманні закону, але лише цим не обмежуються критерії оцінки ефективності й результативності цієї праці, і тут важливим аспектом серед інших необхідно вважати плідну і продуктивну комунікативну діяльність, що полягає в отриманні необхідної інформації у процесі спілкування, особливо велика питома вага під

час допитів, а також у діяльності адвокатів, оперативних працівників тощо. Зазначимо, що результативність комунікативної діяльності безпосередньо залежить від комунікативної культури правника, яка повинна ґрунтуватися на пізнанні, глибокому осмисленні найважливіших аспектів теорії культури правової діяльності.

Як вважає проф. Н. Оніщенко, пізнання феномена культури правової діяльності сприяє подоланню певної ідеалізації правового буття, легістського праворозуміння, що правом вважає тільки накази влади, сукупність примусових норм. При цьому реальне життя, в якому часто відбувається значний розрив між конституційними деклараціями та реаліями, супроводжується втратою накопиченого досвіду і помилками з приводу цих суперечливих процесів. Однак культуру правової діяльності утворюють не окремі компоненти правової діяльності, а ці компоненти, з огляду на рівень їх розвитку.

Отже, під культурою правової діяльності необхідно розуміти зумовлену соціально-економічними і політичними факторами якість, стан функціонування правової системи, що виражається у рівні розвитку юридичної активності та ступеня гарантованості державою свободи поведінки особи в єдності з відповідальністю перед суспільством [2, с. 177].

Науковці констатують, що тісний зв'язок між поняттям “культура правової діяльності” і “правова культура”, одним із компонентів якої є комунікативна культура, зумовлений їхньою належністю до правової системи суспільства, що необхідно постійно враховувати.

З'ясування співвідношення, на думку Н. Оніщенко, між поняттями “правова культура” і “правова дійсність” має істотне методологічне значення. Ці поняття тісно пов'язані, але не тотожні. Правова культура є частиною загальної культури суспільства, продуктом культури правової діяльності, у процесі якої реалізуються та відтворюються культурні цінності, на цьому вже наголошувалося, що правова культура як різновид загальної культури являє собою систему цінностей, набутих людством у галузі права, і належить до правової реальності конкретного суспільства. До речі, система цінностей, що ґрунтовно висвітлена у книзі професора О. Скакун, передбачає активність суб'єктів права у правовій сфері, добровільне виконання вимог правових норм, реальність прав і свобод громадян, ефективність правового регулювання, якісні закони, досконалу законодавчу техніку, розвинену правову науку, юридичну освіту, ефективну юридичну практику, стабільний правопорядок.

Однією з форм правової культури є професійна правова культура, притаманна тим особам, які професійно займаються юридичною діяльністю, що потребує спеціальної освіти і практичної підготовки. Вона вбачається у критичному творчому осмисленні правових норм, законів, правових явищ з погляду їх гуманістичного, демократичного і морального змісту. Ця культура юриста безпосередньо пов'язана з комунікативною компетентністю, що ґрунтується також на знанні законодавства і можливостей юридичної науки, переконаності у необхідності та соціальній корисності законів і підзаконних актів, умінні користуватися правовим інструментарієм та іншими правовими актами у повсякденній діяльності, використовувати досягнення юридичної науки і практики під час прийняття та оформлення рішень.

Культура правової діяльності передбачає розвиток правового мислення – інтелектуальної діяльності, що полягає у розв'язанні завдань, пов'язаних з використанням правових засобів чи правових аргументів. Правове мислення відбиває сутність і закономірності функціонування права і правових інститутів, спрямованих за своєю природою на здійснення професійної юридичної діяльності.

Правова наука переконливо доводить, що фактично на усіх рівнях правового мислення помилки виникають там, де з тих чи інших причин свідомо чи ні нехтують процедурними засобами розумової діяльності, процесами і технологічними умовами, виконання яких розглядається як гарантія правильних рішень і здебільшого забезпечується примусовою силою держави.

Продовжуючи розгляд співвідношення правової культури і культури правової діяльності, необхідно зауважити, що на відміну від правової діяльності, правова культура – це передусім не сфера безпосередньої практичної дії, а сфера суспільних уявлень про світ права, відповідних норм поведінки. Реальна правова діяльність немислима без зворотного зв'язку між її суб'єктами: велике значення має тут відтворення дій владних структур і їх оцінка у правосвідомості суспільства та особистості. У цьому контексті правова система та її органічний компонент – правова діяльність, з

одного боку, є продуктом правової культури, а з іншого, – фактором, який формує її стан у конкретному суспільстві.

Одним із дискусійних питань сучасної теорії права є питання про роль і значення правової поведінки та факторів, що її зумовлюють, як складової загального поняття правової культури і як важливого компонента комунікативної культури. Значна частина вчених-правознавців розглядає правову культуру лише як систему певних моделей, зразків, орієнтацій (А. Семітко, Н. Соколов та ін.). Водночас дехто з науковців розглядає правову поведінку як важливий елемент правової культури, вважаючи, що поведінковий аспект правової, у тому числі й комунікативної культури, характеризує практичні дії людини або груп людей, що віддзеркалюють її ставлення до правових інституцій і загалом до сприйняття правових засад.

У нашому контексті є сенс прислухатися до дискурсу науковців-теоретиків. Проф. Н. Оніщенко підкреслює: “Ключовою детермінантою правової поведінки вважають правову соціалізацію, за допомогою якої індивіди набувають навичок орієнтації у правовому просторі. Оскільки культура правової діяльності забезпечує єдність і взаємодію правових інституцій і окремих осіб, надаючи цілісності й органічності правовій сфері, деякі правознавці включають до структури правової культури не лише цінності, норми, ідеали, а й засоби їхнього практичного втілення. Правова діяльність є одним із найістотніших складових елементів правової культури. Визначити дійсний рівень культури особи, її соціальну характеристику можна лише на основі вивчення її соціальної діяльності” [2, с. 178].

Культура правової діяльності дає можливість глибше усвідомити, що в соціальній площині – це не що інше, як виконання суб’єктом конкретних правових функцій. Адже відомо, що дії людей, котрі мають однаковий зовнішній прояв, не завжди ґрунтуються на тотожних за характером і спрямованістю мотивах, інтересах, меті тощо. Дії в такому разі мають різний особистісний характер і різні суб’єктивні підстави, тому культуру правової діяльності визнають синтетичною, адже в ній поєднуються професійні юридичні знання, навички, дії з політичними, етичними, соціологічними, економічними, історичними, психологічними, інформаційними та іншими видами діяльності. Ця діяльність як творчий процес передбачає як усвідомлені, так і неусвідомлені акти, є продуктом не тільки свідомого, а й несвідомого, психічного, яке включає в себе як раціональні, так і ірраціональні елементи, і зрештою буває не зовсім такою, а в деяких аспектах і зовсім не такою, як того хотілося б.

Формування демократичної, правової, соціальної держави і відповідної правової системи невіддільне від розвитку високої культури правової діяльності, через яку реалізується демократична сутність держави, підтримується вільна життєдіяльність суспільства, забезпечується охорона інтересів суспільства, прав і свобод громадян, подальша демократизація на основі постійного вдосконалення функціонування державних органів, впровадження нових досягнень науки, прогресивних методів розв’язання завдань правової діяльності. Культура правової діяльності, важливим чинником підвищення рівня якої є комунікативна культура кожного правника, щоб передбачити в її кінцевій меті людину, громадянина України. Однак у контексті державно-правової реформи людина розглядається тільки як автономний індивід з відповідним колом споживчих інтересів, а не як мікромодель соціуму, унікальна особистість, потенціал якої може бути реалізований лише у відповідному культурному середовищі.

Правова діяльність неможлива без наявності в діях її суб’єктів відповідної культури, яка свідчить про рівень їхнього духовного розвитку, ступінь готовності до цивілізованого співіснування. То ж культура правової діяльності, що супроводжується належною комунікативною культурою, високою комунікативною компетенцією, характеризується постійністю дотримання правових норм, специфікою вирішення життєвих проблем, що проявляються в особистому виборі варіанта правомірних дій у межах, визначених правовими нормами, у критичному творчому усвідомленні правових норм і явищ з погляду гуманістичного, демократичного і морального спрямування. Культура правової діяльності передбачає знання закономірностей і можливостей юридичної науки, переконаність у необхідності та соціальній корисності нормативних актів, уміння користуватися правовим інструментарієм – законами та іншими правовими актами у повсякденній діяльності, звертаючись до усіх досягнень юридичної науки і практики під час прийняття та оформлення рішень.

Спираючись на досягнення юридичної науки і практики під час прийняття та оформлення рішень, представники різних юридичних професій демонструють притаманну їм культуру правової діяльності, а отже, і їх комунікативна культура у практичному вимірі має певну специфіку, що визначається різними конкретними завданнями, функціями, які вони повинні виконувати. Це доволі виразно відображено на прикладі професіограм, які розробляються фахівцями з юридичної психології для того, щоб розкрити своєрідність діяльності юриста, охарактеризувати професійні якості, необхідні для усіх юридичних спеціальностей, зокрема для працівників правоохоронних структур – слідчого, судді, адвоката, щоб вказати шляхи їх набуття і вдосконалення з метою підвищення, зокрема їх комунікативної культури.

Висновок. Отже, практична діяльність правників ґрунтується на комунікативній культурі, яку юристи розвивають і удосконалюють у процесі своєї правової діяльності значною мірою за допомогою найрізноманітніших комунікативних засобів, тобто шляхом спілкування з найширшим колом осіб, значним за чисельністю і неоднозначним за складом, психологією, інтелектом. Це пов'язано також з обробкою великих обсягів інформації, прийняттям рішень у суперечливих та нестандартних ситуаціях, варіантністю та альтернативністю можливих рішень та дій. У цьому сенсі комунікативна культура правової діяльності передбачає синтез інформативності та варіативності мислення, повноту усвідомлення проблем, аналіз альтернативних, зокрема і протилежних варіантів їх вирішення, обґрунтованість та аргументованість висновків, стислість, зрозумілість і компактність висновків та суджень. І саме у цьому полягає об'єктивація знань і суджень про роль і значення комунікативної культури у професійній діяльності юриста.

1. Мацько Л. І. *Риторика : навч. посіб. для студ. – 2-ге вид. / Л. І. Мацько, О. М. Мацько. – К. : Вища шк., 2006. – 311 с.* 2. Оніщенко Н. М. *Сприйняття права в умовах демократичного розвитку: проблеми, реалії, перспективи : монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: ТОВ “Юридична думка”, 2008. – 320 с.* 3. *Ораторське мистецтво : підруч. / під ред. М. П. Требіна і Г. П. Клімової. – Х. : Право, 2013. – 208 с.* 4. Орбан-Лембрик Л. Е. / Л. Е. Орбан-Лембрик, Коцинець В. В. *Юридична психологія: навч. посіб. / Л. Є. Орбан-Лембрик, В. В. Коцинець. – Чернівці: Книги–XXI, 2007. – 448 с.*